

ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОРДОНУ ТА ПИТАННЯ ЕТНІЧНИХ ТЕРИТОРІЙ

Роман Чмелик

УДК 323.013+341.222(477+438)

У статті розглянуто питання, пов'язані з формуванням українсько-польського кордону від X до XX ст. Особливу увагу приділено динаміці його переміщення в результаті воєн і мирних договорів між Україною та Польщею, а також висвітлено роль третіх держав у цьому процесі. Під час аналізу становлення сучасного українсько-польського кордону наголошено на питанні етнічних територій та етнічної належності населення пограниччя.

Ключові слова: українсько-польський кордон, етнічні території, пограниччя, етнічна належність населення.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с формированием украинско-польской границы с X до XX в. Особое внимание обращается на динамику ее перемещения в результате военных действий и мирных договоров между Украиной и Польшей, а также освещается роль третьих государств в этом процессе. Во время анализа становления современной украинско-польской границы акцент сделан на вопросе этнических территорий и этнической принадлежности населения пограничья.

Ключевые слова: украинско-польская граница, этническая территория, пограничье, этническая принадлежность населения.

The paper addresses the issues related to formation of the Ukrainian-Polish border from the Xth to XXth centuries. A special attention is paid to the dynamics of shifting the boundary as a result of wars and peace treaties between Ukraine and Poland, as well as there is coverage of the role of third parties-countries in this process. While analyzing the formation of modern Ukrainian-Polish border, the author emphasizes the issue of ethnic territories and ethnicity of borderland population.

Keywords: Ukrainian-Polish border, ethnic territories, borderland, ethnicity of population.

Проблема державних територій і кордонів у XX ст. в Центрально-Східній Європі займала одне з найважливіших місць у міждержавних та міжетнічних відносинах. Після Першої світової війни внаслідок розпаду імперій уряди новостворених незалежних країн намагалися вигідно для своїх держав визна-

чити територію за ознакою розселення етнічного населення та поширення проявів його культури. Політичні аргументи, у кращому разі, базувалися на історичних, географічних, демографічних тощо наукових дослідженнях вітчизняних учених, напрацювання іншої сторони до уваги не бралися.

Одразу необхідно зазначити, що з погляду методології надзвичайно складно провести чітку й науково обґрунтовану границю між етносами, які протягом століть проживали в одній державі без жодної делімітаційної лінії із широко розвиненим культурним пограниччям та значним відсотком етнічно й релігійно змішаного місцевого населення. Тому бажання максимально повно окреслити територію розселення власного народу, прагнення до встановлення «ідеальних кордонів», застосування наукових підходів на догоду принципам політичної доцільності, безумовно, призводили до міжнаціональних конфліктів за суперечні території на етнокультурному пограниччі.

Проведення «справедливих кордонів» здебільшого передбачало намагання кожної зі сторін привласнити якомога більшу територію. Такий спосіб мислення та активне використання поняття «споконвічні етнографічні території» можна охарактеризувати як постколоніальні. Досить часто на такі аргументи й визначення можна натрапити в дослідженнях і дискусіях науковців з країн колишнього соціалістичного табору, тоді як сучасна наукова література на тему етнічних кордонів і етнографічних територій уникає подібних формулювань та спрощених підходів, в основі яких лежать теорії несправедливих границь і привласнених сусідніх етнічних або державних земель. Використання такого характеру теоретико-методологічних засад у науковому аналізі в більшості випадків не є результатом нових відкриттів чи польових досліджень, а зумовлене потребою зміцнення процесу побудови національної ідентичності і створення нової, кращої версії історії або національної міфології [15, с. 580–581].

Вагомим аргументом для багатьох українських і польських дослідників було врахування історичного досвіду щодо володіння певними землями відповідними державними утвореннями в минулому. Український історик з Польщі, дослідник українських етнічних територій на українсько-польському пограниччі Юрій Гаврилюк зазначав: «Під час боротьби за відродження національної державності україн-

ські політики намагалися охопити її межами всю територію, на якій за мовними і етнографічними даними проживав український народ. Саме такі ідеальні кордони бачимо на карті Української Республіки, доданій до меморандуму української делегації на Паризьку мирну конференцію (1919)» [3, с. 399].

Авторитетний український географ, демограф, картограф, головний редактор «Енциклопедії українознавства», професор Володимир Кубійович розглядав процес становлення українських державних кордонів у безпосередньому зв'язку із заселенням етнічних територій та формуванням державності [2, с. 84]. На думку українського дослідника Івана Козловського, між Польщею та Україною «головним предметом суперечки тут було питання про приналежність Східної Галичини» [7, с. 6]. В. Кубійович визначає етнічну / національну належність населення Галичини за такими трьома критеріями: віра, мова та національне почуття. Необхідно відразу зауважити, що методологічно важко визначити єдині, стійкі й універсальні критерії етнічної належності, адже вони є динамічними і залежать від багатьох факторів (наприклад політичних, географічних тощо) у кожній конкретній окресленій ситуації з певними часовими рамками. Часто прийняті критерії трактувалися й застосовувалися надто спрощено, що давало підстави для політичних маніпуляцій кожній зі сторін. Прикладом може бути поширення в Галичині такого явища, як латинники (україномовні римо-католики з домінацією української складової в побутовій культурі) або полономовні греко-католики, яких В. Кубійович визначає як «переходові групи», чия «національна свідомість була довгі часи нескристалізована» [8, с. X].

У ХХ ст., загалом етноцентричному за своєю суттю, досить часто вчені, а за ними політики та державні службовці на власний розсуд визначали етнічну ідентичність цілих груп населення без проведення попередніх ґрунтовних наукових (соціологічних, антропологічних тощо) досліджень, наприклад, щодо критерію

детермінації почуття національної належності осіб. У таких випадках основними критеріями слугували мова чи релігія або й обидва разом узяті, оскільки побутові явища різнилися швидше за соціальною ознакою, а питання про етнічну автоідентифікацію особи часто залишалося осторонь і належало до виключної компетенції науковця. Застосування такого методу в наукових працях підвищувало небезпеку допущення вченим суб'єктивної помилки залежно від його рівня підготовки й політичної заангажованості, а що найважливіше — респонденти повністю були позбавлені можливості вибору та ігнорувався варіант їх амбівалентної позиції. Метод, згідно з яким учений краще знає від досліджуваного про його етнічну належність, досить успішно практикувався в тоталітарних державах, так само, як і в молодих незалежних країнах, для підсилення їх аргументації щодо володіння певними територіями чи формулювання претензій на частину територій за межами державного кордону.

Сучасний польський дослідник, професор Олександр Посерн-Зелінський відзначає об'єктивність етнічних відмінностей, які описують науковці, беруть до уваги політики, і кожен з нас їх сприймає. Натомість наголошує на тому, що критерії, які служать для наукової ідентифікації, не є точними і не можуть бути раз і назавжди усталеними [20, s. 81]. Соціолог з Великої Британії, професор Стів Фентон акцентує на тому, що етнічність є широким терміном, який окреслює поняття походження народу і його культури, а також як його використовують для окреслення суспільних дефініцій груп і границь між ними. На його переконання, етнічні ідентифікації також мають інструментальний характер, метою яких є досягнення користі в політичній боротьбі. Через це етнічність у нестабільній державі набирає таких значень, які майже не трапляються в стабільних державах [17, s. 17–22].

Іван Лисяк-Рудницький у методологічних заувагах до аналізу формування українського народу і нації стверджує, що немає прямого помосту між Україною короля Данила й гетьмана

Хмельницького, між Україною Мазепи і Петлюри. Досягнення і традиції перших не могли бути передані безпосередньо другим, потрібно було починати спочатку, що спричинило хронічну політичну незрілість українського суспільства, його інфантильність та примітивізм [19, s. 47]. Значною мірою це стосується формування сучасної державної території України та її кордонів. З цього погляду орієнтація насамперед на етнічну, а не політичну територію розселення українців завжди залишалася пріоритетною й була найвагомим аргументом у міжнародних дискусіях та для творення власної політичної ідентичності, тоді як у поляків аргументація здебільшого будувалася на політичному й державному досвіді, а етнічна складова сталого заселення ними протягом кількох століть Галичини, Волині чи Поділля швидше була допоміжною й підсилювальною.

Досліджуючи польсько-українське пограниччя, вважаємо за доцільне коротко проаналізувати історію виникнення та існування кордону між двома сусідніми народами від часів функціонування їх перших державних утворень — Польщі та Київської Русі. Відповідно до української історіографії державна територія України-Руси почала формуватися в IX–X ст. За твердженням професора Степана Макарчука, «можливо, всього 150 років у розвитку давньоукраїнської історії є такими, коли основний масив території держави знаходився під верховенством Києва: умовно можна вважати — від походу Володимира “на яхи” 981 р., за наслідками якого до Києва приєднані червенські гради Червен, Перемишль та інші, й до смерті київського князя Мстислава Володимировича 1132 р.» [9, с. 14]. Вищезгадані міста можемо прийняти за першу названу розмежувальну лінію між двома державами, тобто визнати їх західним кордоном делімітації із сусідньою Польщею.

Михайло Грушевський, «визначаючи границі давніх руських земель» і його окремих регіонів, зокрема Волині й Галичини, звертає увагу на той факт, що «треба пам'ятати лише про змінність тутешніх границь в часах старо-

руських, в боротьбі Польщі і Руси за пограничні землі» [4, с. 455]. Після занепаду й розпаду Київської Русі в другій половині XIII ст. центр суспільного, політичного та культурного життя переноситься до Галицько-Волинської держави, яка повною мірою продовжувала сформовані традиції й виконувала відповідні функції наступні сто років до «переходу українсько-руських земель під владу Литви й Польщі, боротьби Литви й Польщі за галицько-волинські землі й інкорпорації українських земель Польщею» [5, с. 142].

В. Кубійович стверджує, «що коли Галичина в другій половині XIV століття опинилася під польським пануванням, на чисто українську колись етнографічну територію став напливати польський елемент, а українська провідна верства з бігом часу зазнала польонізації» [8, с. IX]. Водночас він також звертає увагу на полонізацію в галицьких містах німецьких та вірменських елементів і наплив євреїв, унаслідок чого міське населення набрало «мішаного жидівсько-польсько-українського характеру». Натомість далі на сході частина польських селян українізувалася під впливом місцевого середовища. Усі ці процеси привели до того, що «українсько-польська етнографічна межа пересунулася з лінії р. Вислока 30—60 км далі на схід на лінію Сяну, а на всій іншій території Галичини, зокрема в її середній, найродючішій частині виникли польські етнографічні острови» [8, с. IX].

Від того часу до другої половини XVII ст. процес розвитку української державності був призупинений через низку причин об'єктивного характеру. Після об'єднання частини «етнічних земель, заселених українцями», у державу під керівництвом Б. Хмельницького «українські гетьмани зазначали її кордони по Галич, Львів, Хотин і, навіть, Віслу...» [1, с. 10]. Проте тогочасній козацькій державі, до складу якої не входили Галичина, Волинь і Закарпаття, не тільки не вдалося досягнути цілісності своєї території та захистити її державними кордонами, але й зберегти свою суверенність після укладення військово-політичного союзу з Росією.

Нагода і спроба створення власної держави були на початку XX ст. під час розпаду імперії унаслідок Першої світової війни. Доцільно зазначити, що проведення кордону між Польщею і Україною було одним із основних у тогочасній європейській міжнародній політиці. Австрійський історик Еріх Цьольнер слушно зауважує: «Починаючи з 1916 року, найважчі проблеми у складанні усіх проектів центральних держав щодо мирних переговорів та післявоєнного ладу були пов'язані з так званим “польським питанням”» [11, с. 474]. Новоутворений державний кордон між Україною і Польщею був результатом польсько-української війни 1918—1919 років. Важливий вплив на процес його творення тоді мали як двосторонні відносини, так і міжнародна підтримка. Також необхідно пам'ятати, що з українського боку не завжди була єдина узгоджена позиція щодо лінії поділу територій між двома державами. Позиція керівництва УНР, для якого пріоритетом була ситуація на сході і основну загрозу становили більшовики, була більш гнучкою і схильною до компромісу, у результаті чого примирення з Польщею мало відбутися коштом ЗУНР. Натомість українці Галичини вели запеклу й безкомпромісну війну з поляками і не могли укласти з ними угоду чи поступитися територією [10, с. 190]. Австрійці вважали, що конфронтація між поляками й українцями була однією з найбільших політичних проблем у Галичині протягом усього часу її перебування під пануванням Габсбургів. Водночас ця територія стала місцем кристалізації польської, української та єврейської ідентичності [13, с. 103].

Стратегія переговорів і вимоги української сторони щодо українсько-польського кордону змінювалися відповідно до успіхів чи поразок на полі битви. Наприклад, на нараді представників Директорії та уряду у Львові 28—29 листопада 1919 року «було ухвалено рішення пристати на вимоги поляків (проведення кордону між УНР і Польщею по Збручу, тобто фактична відмова від Західного регіону) в обмін на військову підтримку» [6, с. 164]. Цікаво, що за кілька днів — 8 грудня

1919 року — Верховна Рада Антанти в Декларатії про тимчасові східні кордони Польщі остерігала поляків від подальшого просування за лінію, яка «проходила по р. Буг на захід від Рави-Руської і на схід від Перемишля до Карпат» [7, с. 6]. Комісія експертів Паризької мирної конференції готувала цей документ, керуючись засадою «національна держава на національній території». Парадокс ситуації полягав у фактичному стані речей — на той час армія під керівництвом Ю. Пілсудського стояла на Збручі, позаяк «вже 25 червня поляки одержали з Парижа дозвіл на продовження воєнної операції на всій території аж по Збруч, що фактично стало санкцією держав Антанти на окупацію Галичини» [10, с. 190].

21 квітня 1920 року в умовах надзвичайно складної військово-політичної ситуації між урядами Речі Посполитої та УНР було підписано Варшавський договір, який фіксував українсько-польський кордон по р. Збруч і далі проходив по р. Прип'ять до її гирла. Сторони застерегли також можливість корегування кордону на Волині в майбутньому на користь України, трактуючи лінію розмежування на Волині як тимчасову [22]. Отже, усі землі Галичини, які перебували під владою Австро-Угорщини, переходили під юрисдикцію Польської держави. Підписання цього договору викликало значне невдоволення серед політичних і громадських кіл в Україні, особливо в її західній частині. Це була не просто втрата частини території і ресурсів, а позбавлення себе європейського досвіду державотворення на теренах, за висловом Миколи Рябчука, безнадійно зіпсутих «західним лібералізмом, католицизмом, конституціоналізмом та, звісно, “націоналізмом і русофобією»» [23].

В умовах активного наступу Червоної армії та через недостатність військової допомоги з боку Верховної Ради союзників (Антанти) Польща погодилася визнати її постанову про Східну Галичину від 21 листопада 1919 року, одним із пунктів якої цій території надавалося право на самовизначення. Наступні переговори з Москвою про лінію розмежування між Поль-

щею та новоствореними радянськими республіками від імені союзників проводив британський уряд. Зокрема, у телеграмі міністра закордонних справ лорда Керзона від 12 липня 1920 року серед інших умов перемир'я окреслювався східний кордон Польщі «по лінії Гродно — Ялівка — Немирів — Брест-Литовський — Дорогуськ — Устилуг — Грубешів — Крилов, на захід від Рави-Руської та на схід від Перемишля до Карпат» як її законний етнографічний кордон [1, с. 47]. Таким чином, рішення про перебіг українсько-польського кордону приймалися в Лондоні та Москві, а лінія міждержавного розмежування до сьогодні відома як лінія Керзона. 17 серпня 1920 року в Мінську радянські Росія та Україна розпочали з Польщею безпосередні переговори про мир, у тому числі про кордон по лінії Керзона. Проте польська сторона не погодилася на висунуті умови, а ситуація на фронті знову змінилася на користь останньої, і переговори було припинено.

Наступний етап розмов між тими самими сторонами розпочався 21 вересня 1920 року в Ризі. Уже через три дні радянська делегація задекларувала, що заради укладення мирного договору вона готова на значні територіальні поступки, зокрема не претендувала на Східну Галичину. Наприкінці вересня польська делегація запропонувала свій проект кордону, який мав бути ціною порозуміння — Східна Галичина і частина Волині залишалися в Польщі. Отже, фактично з незначними змінами поверталися до варіанта, окресленого Варшавським договором. Москва погодилася на цю пропозицію, оскільки отримувала мир коштом територіальних поступок у Західній Україні та відмови Польщі від будь-якої підтримки державницьких антибільшовицьких прагнень Петлюри. Тепер українсько-польський кордон був визначений після прямого діалогу й досягнутих компромісів між Варшавою і Москвою, тоді як Київ був політично залежний від останньої. У результаті за умовами Ризького мирного договору, який було підписано 18 березня 1921 року, «в межах Польщі залишалася понад 162 тис. км² укра-

їнських земель з населенням понад 11 млн. чоловік» [1, с. 49].

Кардинальні зміни на українсько-польському (фактично — польсько-радянському) кордоні відбулися після підписання Угоди про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом, званої як Пакт Молотова-Ріббентропа, від 23 серпня 1939 року та Договору про дружбу і кордон від 28 вересня 1939 року, який був підписаний після їхнього спільного вторгнення в Польщу. Відтак Польща перестала існувати як держава, а до Радянської України були додані західноукраїнські території — Верховна Рада УРСР у своїй постанові від 15 листопада 1939 року назвала це актом возз'єднання. Відповідно кордон перемістилися з р. Збруч на р. Сян. Лінія розмежування, тобто границя між Радянським Союзом і Німеччиною після завоювання ними Польщі у вересні 1939 року й до нападу Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 року проходила на довгому відтинку по Сяну та через Перемиський і Ярославський повіти дещо західніше від сучасного українсько-польського кордону [16, с. 160].

Перебіг подій під час Другої світової війни привів до того, що на конференції в Тегерані 1 грудня 1943 року керівники Радянського Союзу, Великобританії і Сполучених Штатів Америки дійшли принципової згоди про майбутню територію Польщі, східний кордон якої мав проходити по лінії Керзона. 27 липня 1944 року між Польським комітетом національного визволення (далі — ПКНВ), який був створений за тиждень перед цим у Москві, та урядом Радянського Союзу було підписано положення про державний польсько-радянський кордон. Воно складалося із шести пунктів; три перших стосувалися східного кордону, за основу якого взято лінію Керзона. На думку польської дослідниці Дороти Сули, з погляду міжнародного права ця умова не могла бути зобов'язуючою, адже ПКНВ не мав права підписувати договори, що належали до компетенції уряду [21, с. 58]. Однак визначеної границі дотримувалися дві держави, і такою вона була понад рік.

Отже, Москва за погодженням з Лондоном і Вашингтоном практично сама формувала свої західні кордони і приймала вигідні для неї рішення, що їх пізніше нав'язували всім іншим сторонам переговорів. Еміграційний польський уряд на чолі з С. Миколайчиком не погоджувався з таким станом речей і апелював насамперед до Великобританії, яка перед війною виступила гарантом цілісності території Польщі, а також до США й навіть Радянського Союзу. Проте Сталін залишався непохитним щодо східних кордонів Польщі по лінії Керзона й натомість пропонував їй розширення на захід. Черчіль і Рузвельт робили все для того, щоб не погіршувати відносин з Радянським Союзом, оскільки, на думку польського історика В. Ковальського, не розглядали польського питання як першорядну проблему [18, с. 399].

З успішним наступом Радянського Союзу «влітку 1944 року Микита Хрущов, котрий очолював ЦК КП(б)У і Раду Народних Комісарів УРСР, зробив спробу приєднати до території України Підляшшя, Холмщину, Надсяння. Була навіть складена карта Холмської області» [12]. Однак ця ініціатива не знайшла належної підтримки в Москві. 9 вересня 1944 року в Любліні була підписана «Угода між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР», що була нетиповою як для польсько-радянських відносин, так і для польсько-українських. Це був чи не єдиний документ в часі Другої світової війни, який стосувався державного кордону Радянського Союзу на території УРСР, що його підписувала влада останньої.

На думку деяких українських істориків, у тому числі професора Юрія Шаповала, Люблінською угодою «імітувалося усталення кордону між двома народами — українським і польським. Москва начебто залишалася осторонь... Кремль фактично інспірував загострення польсько-українських відносин і юридично

не ніс відповідальності за це» [12]. Усупереч підписаним домовленостям, ця угода здійснювалася з порушенням громадянських прав та із застосуванням примусу, що спричинило опір і саботаж місцевого населення, яке було охоплене жахом і дезорієнтоване. Українці в Польщі не хотіли залишати свої рідні землі, тим більше, що вже знали про «переваги» життя в Радянському Союзі. Поляки в Західній Україні вважали місця їх проживання своєю малою батьківщиною у складі польської держави. Поминаючи національно-патріотичні почуття, люди не хотіли покидати своїх домівок, господарств і нажитого добра, оскільки можливості щось забрати із собою були обмежені. У змішаних сім'ях, у яких природним чином існувала подвійна етнічна і культурна ідентичність, інколи було складно визначитися з етнічною належністю і вибором своєї майбутньої батьківщини. Водночас українці в Польщі, а поляки в Україні боялися переслідувань і терору. Така атмосфера не сприяла згуртуванню колись єдиної місцевої спільноти, а лише поглиблювала протистояння і ненависть одних до одних, призводила до взаємних звинувачень у всіх цих бідах. У результаті реалізації вищезгаданої умови фактично розпочався процес етнічної гомогенізації польсько-українського пограниччя.

На Кримській конференції в Ялті 4–11 лютого 1945 року Великобританія і Сполучені Штати Америки підтримали вимоги Радянського Союзу щодо визнання східного кордону Польщі по лінії Керзона з незначними відхиленнями від неї на деяких ділянках на 5–8 км у східному напрямку. Виходячи із напрацювань та узгоджень Ялтинської конференції, 16 серпня 1945 року в Москві між Польщею та Радянським Союзом було підписано договір про радянсько-польський державний кордон, у якому Радянський Союз пішов на додаткові поступки. Зокрема, від України відходила територія «на схід від лінії Керзона до річок Буг і Солокія, на південь від м. Крилов з відхиленням на користь Польщі не більше 30 км» [7, с. 151].

Востаннє українсько-польський кордон був дещо скорегований мирним шляхом унаслідок підписання 15 лютого 1951 року польсько-радянської угоди про обмін територіями. В основі цих коректив лежали економічні причини та господарська доцільність. Радянський Союз передавав Польщі чітко окреслену ділянку площею 480 кв. км у Дрогобицькій області, а отримував таку саму в Люблінському воєводстві. Обмін територіями не передбачав обміну населенням, яке підлягало внутрішньому переміщенню. У польській історіографії ця подія відома під назвою «Акція Н-Т»¹, а її актуальність для населення пограниччя підтверджується появою щораз нових книжок [14]. Польський дослідник Пйотр Еберхардт звертає увагу на факт, що територія передана УРСР до 1945 року була національно змішаною, але в момент передачі була заселена поляками. Натомість переданий Польщі район біля Нижніх Устрик мав характер етнічно український. Проте місцевих мешканців ніхто жодної згоди не питався [16, с. 169].

Після короткого ретроспективного огляду процесу становлення й динаміки переміщення українсько-польського кордону від Х до ХХ ст. можна зробити висновок, що часто Польща й особливо Україна не відігравали вирішального значення у встановленні лінії міждержавного розмежування. Здебільшого ця частина Центрально-Східного регіону Європи ставала предметом торгів у переговорах третіх країн за сфери впливу й відповідно поділу територій, що особливо гостро відчувається у ХХ ст. У той час у перемовинах і територіальних суперечках між Україною та Польщею переважав дух «правової ревіндикації» з покликанням на історичний досвід і принцип етнічної належності населення. Водночас слід зауважити, що, попри активну динаміку переміщення українсько-польської границі протягом останнього тисячоліття, її сучасне місцезнаходження мало чим відрізняється від ситуації, про яку йшлося на початковому етапі формування в Х ст. Сучасний українсько-

польський кордон демаркований із незначними відхиленнями від лінії Керзона, яка у свою чергу була визначена як делімітаційна і проходила по території так званих червенських городів, що розташовувалися на пограниччі двох етносів. Отже, в основі сучасного розмежування польської і української території лежить етнічно-політичний принцип, який базується на спільному історичному досвіді.

Питання етнічних територій до сьогодні залишається одним із найсуперечливіших у міждержавних стосунках. Науковцям надзвичайно складно виокремити універсальні, об'єктивні, конкретні критерії визначення меж поширення певного етносу із урахуванням особливостей кожної ситуації. До труднощів належить також відсутність ретельного комплексного обстеження пограниччя й картографування явищ матеріальної та духовної культури. Аргументи, на які сьогодні опираються дослідники й політики, здебільшого виступають необхідною складовою визначення етнічної та політичної належності населення, але не є достатніми і взаємно прийнятними. Аналіз впливу міждержавного українсько-польського кордону на етнічну структуру пограниччя за-

свідчує, що особливого характеру й змісту ці процеси набули після Другої світової війни. Організована комуністичним тоталітарним режимом штучна етнічна гомогенізація прикордонних територій призвела до замкнутості та взаємної ізоляції двох сусідніх народів, що можна було спостерігати аж до часу розпаду соціалістичного табору. Таким чином, було порушено природну суть міжетнічного пограниччя — його багатонаціональність та полікультурність, які зазвичай формуються на засадах толерантності й мирного співжиття. З іншого боку, сучасна фактична моноетнічність населення по різні сторони кордону позбавила потенційних ревізіоністів будь-яких реальних шансів на спроби перегляду державних кордонів з використанням аргументів про захист «своїх співвітчизників» і приєднання частини «своїх споконвічних етнічних територій» до материнської землі. Саме на пограниччі тепер найінтенсивніше розвиваються суспільно-політичні, культурно-освітні та особисті контакти між українцями й поляками, що загалом сприяє налагодженню діалогу між двома країнами і процесам європейської інтеграції України.

¹ Буквами латинського алфавіту позначено перші літери повітів Грубешів і Томашів, територій яких це стосувалося.

1. *Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б.* Кордони України: історична перспектива та сучасний стан / Василь Боечко, Оксана Ганжа, Борис Захарчук. — Київ : Основи, 1994. — 168 с.

2. *Власюк О.* Питання українських етнічних територій у працях Володимира Кубійовича / Олег Власюк // Народна творчість та етнографія. — 2005. — № 1. — С. 76–84.

3. *Гаврилюк Ю.* Від Володимирових походів до лінії Керзона / Юрій Гаврилюк. — Торонто ; Білосток, 2013. — 608 с.

4. *Грушевський М.* Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 2. XI–XIII вік / Михайло Грушевський. — Київ : Наукова думка, 1992. — 634 с.

5. *Грушевський М.* Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 3. До року 1340 / Михайло Грушевський. — Київ : Наукова думка, 1993. — 588 с.

6. *Касьянов Г.* Україна між революцією, самостійністю та окупацією / Георгій Касьянов // *Дорнік В., Касьянов Г., Ліб П., Ляйдінгер Г., Міллер А., Мусял Б., Расевич В.* Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки. — Київ : Ніка-Центр, 2015. — С. 129–172.

7. *Козловський І.* Встановлення українсько-польського кордону 1941–1951 рр. / Іван Козловський. — Львів : Каменяр, 1998. — 224 с.

8. *Кубійович В.* Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини / Володимир Кубійович. — Wiesbaden : Harrassowitz, 1983. — 174 с.

9. *Макарчук С.* Історико-етнографічні райони України / Степан Макарчук. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. — 352 с., 53 іл.

10. *Расевич В.* Західно-Українська Народна Республіка 1918–1919 рр. / Василь Расевич // *Дорник В., Касьянов Г., Ліб П., Ляйдінгер Г., Міллер А., Мусял Б., Расевич В.* Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки. – Київ : Ніка-Центр, 2015. – С. 173–191.

11. *Цьольнер Е.* Історія Австрії / Еріх Цьольнер. – Львів : Літопис, 2001. – 712 с.

12. *Шаповал Ю.* Уроки двох репатріацій. У вересні 2004-го виповнюється 60 років з початку масштабного польсько-українського переселення / Юрій Шаповал // *Дзеркало тижня.* – 2004. – 3 верес. – № 35.

13. *Brix E.* Galicja jako «austriacki» mit / Emil Brix // *Mit Galicji / pod redakcją naukową Jacka Purchli, Wolfganga Kosa oraz Żanny Komar, Moniki Rydiger i Wenera Michaela Schwarza.* – Kraków : Międzynarodowe Centrum Kultury, Wien Muzeum, 2014. – S. 99–105.

14. *Buziewicz M.* Стад наш рód! Бе́лз, Кристнополь, Острów, Сокал, Уһно́в, Ва́ре́ж: «Акція HT-1951» / Мieczysław Buziewicz. – Устрики Долне : Ма́ла Полиграфия Redemptorystów, 2000. – 219 с.

15. *Сме́лык R., Мро́з L.* Ся́седство przez друт колчазы / Roman Cmelyk, Lech Mróz // *Przegląd Wschodni.* – Т. 12. – З. 3 (47). – С. 579–617.

16. *Eberhardt P.* Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku / Piotr Eberhardt. – Warszawa : Biblioteka «Obozu», 1994. – 326 s.

17. *Fenton S.* Etniczność / Steve Fenton. – Warszawa, 2007. – 252 s.

18. *Kowalski W.* Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939–1945). Cz. 1 / W. Kowalski. – Warszawa : KiW, 1985. – 431 s.

19. *Łysiak-Rudnycki I.* Kształtowanie się ukraińskiego ludu i narodu (uwagi metodologiczne) / Iwan Łysiak-Rudnycki // *Łysiak-Rudnycki I.* Między historią a polityką. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2012. – S. 37–55.

20. *Posern-Zieliński A.* Etniczność. Kategorie. Procesy etniczne / Aleksander Posern-Zieliński. – Poznań : PTPN, 2005. – 160 s.

21. *Sula D.* Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951 / Dorota Sula. – Lublin : Redakcja wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002. – 200 s.

22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pl.wikipedia.org/wiki/Umowa_warszawska_1920.

23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/34476>.